

THE HEDGEHOG, BETWEEN THE POSSESSIVE MOTHER AND THE STEPFATHER. HERMENEUTICAL PERSPECTIVE UPON THE ROMANIAN MYTHOLOGICAL IMAGINARY

Petru Adrian Danciu

PhD Student, "1 Decembrie 1918" University of Alba-Iulia

Abstract: My investigation follows the exposition of the results which the Hedgehog, a mythological being, involves itself in the creation deed, starting from its origin and its relationship with the creative being. I stressed the manner which the myth imagines the process of the manipulation, as well as the results which devolve out of that, in the cultured imagination and the fairy tale, too. At last, I took into account the affirmation of a primary sexuality, whose the messenger, between Father-Creator and Mother-the Earth, is the Hedgehog, the feminized young god.

Keywords: the hedgehog, non-brother, mother deity, Eon, Father-Creator.

Ziua de marți este desemnată, după unii cercetători, „timpul” cosmic în care Dumnezeu, nu fără ajutorul Nefărtatului, a ridicat pământul din apele haosului primordial¹. În noaptea ce a urmat, diavolul cel fără de somn a încercat să-l înece pe Dumnezeu, care dormea, rostogolindu-l în apele primordiale. Tentativa de asasinare a zeității s-a transformat însă într-un act creator, pământul plat întinzându-se peste ape, în toate cele patru direcții, înaintea zeului a cărui hibernare ne trimite cu gândul la prima epocă glaciară². Dacă actul de extragere a pământului din apele primordiale corespunde manifestării unui Dumnezeu aflat încă în putere, noaptea, cu oboseala și somnul ce urmează, o înțelegem drept o stare de consum sau bătrânețe. Este o noapte adâncă, umedă și rece, simbol al unei ierni supreme din care Fărtatul se trezește singur, revitalizat, deci tânăr. Să nu uităm că în mitul creației Dumnezeu doarme o singură dată, acum!

Procesul alchemic de întinerire a bătrânului rege se produce doar după ce voința de a trăi primește o provocare, creația, în cazul mitului cosmogonic românesc. Așa cum vom vedea, nu aducerea pământului la suprafața apelor primordiale, ci devenirea lui ca formă de relief e prima încercare de care se lovește voința divină, motiv pentru care ziua de marți va defini o altă perioadă eonică. Vom mai spune doar că, dintre toate variantele mitice ale creației pământului prin mijlocirea Ariciului³, noi am ales-o spre analiză pe aceea a refuzului divin⁴.

Trezirea din somn

Facerea lumii, desfășurată parcă fără un plan anume, a intrat în impas în cea de-a doua zi, când, nestimulat de agitația Nefărtatului, Dumnezeu, proaspăt trezit la o nouă realitate, pare sau chiar este confuz cu privire la modul cum ar trebui să o continue. În toată această primăvăratecă

¹ Marcel Olinescu, *Mitologie românească. Cu desene și xilografuri de autor*, Ediție critică și prefață de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2003, p. 41-42.

² Idem, *op.cit.*, p. 42, 44.

³ Tudor Pamfile, *Povestea lumii de demult. Pământul după credințele poporului român. Sfârșitul lumii după credințele poporului român*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Antoaneta Olteanu. București, Editura Paideia, 2002, p. 63-65.

⁴ Gh. Vlăduțescu, *Filosofia legendelor cosmogonice românești*, București, Editura Minerva, 1982, p. 220.

bucurie, căci binecuvântează pământul întins peste ape, se ivește prima amenințare, cea a revărsării haosului lichid peste „coaja”⁵ pământului plat. Coaja pământului reprezintă suprafața ce încadrează circular materia. Fiind „producția” Nefârtatului, ea este incompletă și instabilă. Sub ea se ascund potențele nemăsurate pe care Dumnezeu le știe, dar pe care nu le poate extrage ca forme de relief fără acordul Mamei Pământ, al cărei reprezentant în creație este Ariciul. Cu toate că nu este cazul a dezvolta aici această idee, vedem o legătură între coaja pământului și cojile creației lepădate în urma actului creator al lui YHWH din Kabbala, subiect aprofundat de eruditul Moshe Idel⁶. În mitologia populară românească, la fel ca în alchimie, cojile de ou sau de nuci, privite ca *reziduuri*⁷, păstrează potențele telurice după ce conținutul a fost consumat de viul creației. Aceste coji au văzut cândva lumina solară și sunt consumate (reciclate teluric) de Blajinii lumii de dincolo⁸. Fără însă a dezvolta subiectul, vom asemăna acest proces cu unul alchemic de transformare a drojdiei, a plumbului sau a cojilor în aurul filosofilor, prin recuperarea energiilor solare din rămășițele materiei blajinii, cei cu viață veșnică sau aurul filosofilor. Să nu uităm de asemenea funcția eliberatoare și absorbantă a cojii mărului și a nucii din basmele noastre populare, în interiorul cărora viața se păstrează condensată și amestecată în materia spiritulizată a obiectelor.

În tot acest timp, rușinat de eșec, Nefârtatul sau „mâna stângă” a lui Dumnezeu dispare, pe moment cel puțin, din regia actului inovator. Eonul mitic al făcerii se găsește se află acum în prima sa primăvară. Nu întâmplător, acest fapt este revelator anunțat de prezența/ trezirea Albinei, existență volatilă necreată a apelor primordiale, ce răspunde prima chemării luminii. Ea primește misiunea de a se prezenta înaintea unei alte ființe, grosiere comparativ cu ea, o perfectă cunoscătoare a potențelor pământului, din care, odată cu el, a fost extrasă spre suprafața întinderilor de ape, la fel ca Albina. Volatilitatea apei în fața căldurii luminii divine indică maleabilitatea esenței cândva abisale și de aici răspunsul pozitiv al Albinei la chemarea Fârtatului. Așa se face că Albina, executând conștiincios porunca sacră, în calitate de prim mesager al voinței divine, întrebătoare și nu poruncitoare, acceptă transformarea într-o „ființă solară”, devenire ce înlocuiește, fie și parțial, arhetipurile Mamei.

„Ce trimite Dumnezeu la mine”?

Morocănosul Arici, *trezit* de Albină din *somnul cel de amiază*, respinge direct, cu minim de diplomație, răspunsul la întrebarea Fârtatului⁹. Conform legilor științelor oculte, aceasta este prima confirmare a faptului că marele secret trebuie „furat” prin auzire și nu împărtășit în mod direct. De altfel, această credință se va constitui fundamental în prima lege a inițierii în ritualul magic românesc și de pretutindeni. Pe de altă parte, înțelegem reacția sa drept naturală, în sensul că ea trimite la mișcarea permanent introvertită a teluricului, spre un sine unde grosierul atinge absolutul. Prin refuz, mitul subliniază dorința Ariciului de a se reîntoarce împreună cu pământul, prins deocamdată sub puterea numeului divin, în apele din care, mai înainte cu o zi, ziua „zero”

⁵ Aurel, Cosma jr., *Mitologia românească. Cosmogonia. Originea omenirii. Lumea spiritelor*, Ediție îngrijită și prefață de I. Opreșan, București, Editura Vestala, 2015, p. 72-73.

⁶ Moshe Idel, *Răul primordial în Cabala. Totalitate, perfecțiune, perfectibilitate*, traducere din limba engleză de Maria-Magdalena Angelescu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 133-138.

⁷ Julius Evola, *Tradiția hermetică. Simbolurile ei, doctrina și „Arta Regală”*, traducere de Ioan Milea, București, Editura Humanitas, 1991, p. 41, 67, 83, 89-90, 93 etc.

⁸ A. Cosma jr., *op. cit.*, p. 62-63.

⁹ Refuzul Ariciului nu reprezintă o ironie la adresa Fârtatului („Ce trimite Dumnezeu la mine, că doar el e mai deștept decât toată lumea...”, M. Olinescu, *op. cit.*, p. 44).

(sau primul eon), a fost scos¹⁰. Era evident pentru imaginarul (discursul) mitic că, în lipsa unei soluții venite din partea Ariciului, coaja subțire și plată a pământului ar fi fost inevitabil și rapid înghițită de ape. Creația ar fi trecut astfel pe lângă amenințarea potopului în chiar cea de-a doua sa zi¹¹.

Cunoscând natura Ariciului, Albina recurge la o strategie¹² copiată mai apoi în basmele populare românești. Prefăcându-se că pleacă, ea *se va ascunde* într-un loc ferit, „pe ușiorul uși din afara locuinței Ariciului”¹³, de unde va asculta cuvintele șoptite ale Ariciului, care-și pregătea culcușul în așteptarea iminentei scăderi a luminii celui de-al doilea eon. Înainte de a fi o dimensiune temporală, eonul este o realitate spirituală. El este expresia unui *act divin* nu obligatoriu pe deplin finalizat, ce se petrece în *illio tempore*, așa cum considerăm spre exemplu ziua „zero”, cea a aducerii pământului din apele abisului. Deoarece creația este privită ca un proces de *substanțială și definitivă modificare* a *ceva* în *altceva*, doar aducerea la suprafață a pământului nu reprezintă act creator în mitul românesc. Timpul sacru al unui eon (dincolo de actul târziu al revelației) marchează ducerea la bun sfârșit, adică la starea de *indestructibilitate*, a unuia dintre momentele creației. Din această perspectivă înțelegem exprimarea mitului românesc cu privire la condițiile actului creator.

Pentru că nicio formă de relief nu marca suprafața netedă a pământului, e de înțeles că Albina s-a ascuns în imediata apropiere a primei „locuințe” rotunde, deopotrivă groapă sau grotă, al cărei pământ scos și împrăștiat pretutindeni devine prototip pentru viitoarele dealuri și munți. Prin gestul său de creator al habitatului subpământean, Ariciul nu este doar primul „constructor”, căci noi nu înțelegem prin culcușul său doar o locuință primordială – variantă *illo tempore* a bordeiului românesc – ci, mai mult decât atât, prin „forme de relief” nou apărute, indică viitoarele centre ale sacralității, peștera ca „buric” al pământului și muntele ca „axă” a lumii.

Din punctul nostru de vedere, culcușul Ariciului este prin excelență *locul* de unde „pleacă” lumea ca și construcție, de unde izvorăște informația, cunoașterea (sau *gnoza* ca înțelepciune a Mamei). În consecință, urmând această linie directoare în cunoașterea hermeneutică a mitului, înțelegem că Fârtatul se va rezuma în actul său creator la asimilarea mecanică a gnozei, prin repetarea imitativă a unor gesturi primordiale. El va cere potențelor de sub „coaja” pământului, aflate sub puterea magismului numelui divin, să erupă în forme diferite de relief, ca dealurile și munții, evitând peștera sau grotă, simbol abisal. În consecință, ele vor împiedica extinderea mării primordiale, moment ce marchează pe deplin finalizarea primului eon al creației.

Descoperirea tainelor are însă prețul ei. Chiar dacă va păstra simbolurile originare, Ariciul va rămâne „captiv” în creație supunându-se ciclurilor anotimpurilor, batjocoririlor și blestemelor divine¹⁴. Pentru ca răul să fie complet, va primi în plus atribute noi, solare, odată cu impunerea patriarhatului. Metamorfoza este atât de profundă, încât la un moment dat se afirmă că e însuși Soarele. George Coșbuc ne spune că „în toate mitologiile ariene, ariciul e un simbol al

¹⁰ De altfel, pregătirea somnului și poziția fetală a animalului îl identifică drept fiu al Mamei Pământ. „Lichefierea” materiei corespunde regresului alchemic al „morții” neofitului, fiu ce se întoarce la Mamă (Mircea Eliade, *Făurari și alchimiști*. Traducere din franceză de Maria Cezar Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 155), unindu-se incestuos cu aceasta (idem, *op.cit.*, p. 157).

¹¹ Expunerea mitică a facerii munților se află la limita întâlnirii a două mitologii. Prima, a *procreației*, o are în centru pe zeița Mamă, urmată imediat de aceea a *creației*, ce implică prezența subjugantă a Tatălui (cf. *Ibidem*, p. 29).

¹² Pentru că a slujit ca iscoadă Fârtatului, ea va suferi brăzderea corpului ei cu șirurile negre ale dungilor pe corpul ei galben (Mihai Coman, *Bestiarul mitologic românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 17).

¹³ Gh. Vlăduțescu, *op. cit.*, p. 220.

¹⁴ Mihai Coman, *op. cit.*, p. 83.

soarelui”¹⁵, simbolismul teluric fiind acoperit de cel al cultului solar, semn al dominanței asupra sistemelor de credințe matriarhale. Ascunderea ariciului sub pământ va fi văzută drept imitare a circuitului firesc al Soarelui în lumea de aici și cea de dincolo. De un cu totul alt statut se va bucura însă Albina.

Nu avem nicio îndoială că la origine, la fel ca Albina, Ariciul este o manifestare „coagulată” a potențelor Mamei Divine, ce primesc o anume realitate fizică (de animal) atunci când sunt atinse de lumina divină. Abia din acel moment, putem vorbi despre „Arici” ca ființă. Nu degeaba mitul pune în relație, încă de la început, lumina și Ariciul, ca moment ce marchează pentru prima dată prezența indirectă a Mamei, prin Arici, în spațiul de deasupra apelor primordiale.

Pe de altă parte, procesul de „coagulare”, chiar dacă presupune, după cum vom vedea, exprimarea ca pierdere de sine și ea temporară, nu este totuși o contopire de tip mistic în lumină, ci mai degrabă o reacție de conservare a propriei individualități în formare. Din această situație rezultă practic incompatibilitatea ființială cu Dumnezeu, ce se va face simțită prin lipsa totală a dialogului, fie chiar și prin intermediar.

Abia la finalul primei zile a creației, când dealurile și munții au fost ridicați, Ariciul va fi integrat în întregul, ca *animal*. Magismul creator al cuvântului divin îi va obliga ființa, deja captivă, la „coagulare” în jurul unei forme conforme cu noul aspect teluric ales și nu impus. Din nou, Ariciul este creator, prin exemplul propriului corp, la început lipsit de țepi, adaos ce-l va primi mult mai târziu, ca pedeapsă. Modificarea aspectului exterior nu va afecta însă sacralitatea radiantă a animalului totemic, a cărui înțelepciune telurică, permanent conectată la zeitatea Mamă, era deja recunoscută.

Întoarcerea la somn

Pe de altă parte, *somnolența* ariciului exprimă o dublă stare. Ea vine în primul rând din exterior, ca o consecință a ridicării pământului la suprafața apelor primordiale. Astfel, pentru prima dată, *lumina solară/ divină* este aceea care, *in crescendo* (până la ceasul amiezii), exercită o *presiune* nenaturală asupra ființei telurice coagulate a Ariciului, obligând-o la *trezire*, la *vorbire cu sine*, act identic cu revelarea fără voie a propriilor secrete. Motivul auto-deconspirării este prezent în multe din basmele populare românești. Poate cea mai cunoscută situație este aceea în care zmeul își recunoaște cu voce tare teama de a nu se întâlni cu eroul recuperator, deja prezent, dar ascuns sub pod¹⁶. În sine, înțelegem că producerea actului auto-revelator al ființelor considerate telurice e posibilă *doar* în prezența luminii. Chiar și atunci când se ascunde vederii spirituale, ea este de fapt prezentă.

Din perspectiva celor expuse, vom înțelege chemarea spre somn ca o reacție defensivă întemeiată a sinelui segregat în materie în fața *pericolului auto-descoperirii întotdeauna împărtășite*, plecând de la minunatele taine posedate inconștient (arhetipuri) și urcând până în creație la recunoașterea temerilor impuse de destin, ori banalele păcatele umane. Starea originală a Ariciului este aceea a „neafării” de sine, de altfel caracteristică tuturor ființelor telurice considerate întunecate¹⁷, ce se „descompun” împreună cu magnetismul ce-l exercită la ivirea

¹⁵ George Coșbuc, *Elementele literaturii populare-*, Antologie, prefată și note de I. Filipiuc, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 160.

¹⁶ Asist.univ.dr. Rafał Rykowski, *Motivul furtului astrilor în basmele românești și cele ale popoarelor vecine* în „Annales Universitatis Apulensis”. Series Philologica, vol. 13, tom 1/2012, Alba Iulia, 2012, p. 347; M. Eliade, *op.cit.*, p.79.

¹⁷ Însușire ultimă ce-și are mai degrabă sensul în contextul indicării *creațiilor* considerate demonice.

primei raze de soare, ori la primul cântat (lumina înțeleasă ca sunet) al cocoșului, *creatură solară* prin definiție.

În al doilea rând, pregătirea pentru somn reprezintă mișcarea regresivă de intrare în starea specifică vieții fetale, în pântecul Mamei Pământ. În cazul Ariciului, ea exprimă profetic un act impus de iminenta așteptare a inundării uscatului. Trebuie specificat aici că în sine, pregătirea pentru somn marchează un moment impus, artificial, deci nefiresc, o consecință a trezirii și a expunerii la lumină.

Reacția regresivă, de întoarcere în adâncurile pământului, prin săparea unei „case” circulare, urmată de poziționarea embrionară a corpului, va constitui prin imitare, parte esențială a cultului funerar, cel puțin în epoca fierului¹⁸. De altfel, prima dintre calitățile somnului este aceea de a „cădea greu”, stare afirmată și de eroii treziți ai basmelor populare românești. Somnul, nu moartea, devine o condiție esențială a motivului inițiativ al incubării sau al adormirii ermetice a sinelui conștient. Starea comatoasă sau grea a somnului este pusă direct și permanent în corespondență cu atributul nesățios al materiei, al poftii de a aduna și de a menține în sine totul, deci de a fi „greu”¹⁹.

Din perspectiva stărilor trăite de Arici, un erou civilizator fără voie, putem înțelege somnul drept o irezistibilă *chemare* interioară a tânărului sine (inconștient) spre unirea (*dizolvarea*) cu Mama Pământ. Aceasta se întâmplă pentru că, de la început, *imago-materna* este identică cu *anima*, sau „aspectul fenimin al eroului însuși”²⁰, mai vechi decât eul ce se conturează prin coagulare în urma atingerii luminii.

Revolta sinelui (*inconștientului* masculin) nu reprezintă nimic altceva decât o manifestare sau o sclipire spre un eu conștientizat. Este o manifestare temporară, ce se sfârșește de fiecare dată cu întoarcerea (sucombarea sinelui) în pântecul matern²¹. O dramă a inconștientului proiectată în mitul platonician al peșterii, precum și al ritului înghițirii eroului de către monstrul marin²². Prin intermediul unei inițieri regresive, libidoul sau „pulsunile ce țin de domeniul sexualității”²³ sunt puse în legătură directă cu actul conștient al coborârii sinelui în uterul matern. Întoarcerea conștientă la origine trezește deci conștiința de sine, evitând blocarea permanentă în „somm” și pericolul neantizării caracteristic neinițaiților.

Hierogamia

Statutul sexual al Ariciului este greu de definit. Aflat oarecum în „tranziție”, ar putea fi asociat, dar nu identificat, cu *hermafroditismului*²⁴. Este mai de grabă o stare intermediară, am putea spune, a unei masculinități tinere puternic feminizate și deci greu diferențiabilă, și de aceea poate permanent expusă, fapt ce atrage irezistibil lumina fecundă²⁵. Fecundată de lumină, în ființa

¹⁸ Sorin Cristian-Ailincăi, *Trăind cu morții. Înurmântări în așezările de la începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistru*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015.

¹⁹ C. G. Jung, *Psihologie și alchimie. Reprezentări ale mântuirii în alchimie. O contribuție la istoria ideilor alchimiei*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, București, Editura Teora, 1996, p. 144.

²⁰ C. G. Jung, *Simboluri ale transformării. Eroul și arhetipul mamei*, vol. II, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, București, Editura Teora, 1999, p. 236.

²¹ Idem, *op. cit.*, p. 239. Practic, vorbim despre un zeu tânăr, abia schițat, deocamdată incapabil de o desprindere reală.

²² *Ibidem*, p. 241 (peșteră), 179-180 (monstru marin).

²³ Otto Rank; Hans Sachs, *Psihanaliza și științele umaniste*, traducere și îngrijire ediție de Brândușa Popa. București, Editura Herald, 2012, p. 16.

²⁴ Cu toate că vedem aici și o nuanțată trimitere spre homosexualitate, o descoperire a sexualității infantile de către zeii tineri.

²⁵ Același lucru li s-a întâmplat și îngerilor (bene elohim) care, văzând frumusețea (goliciumea) fiicelor oamenilor, au coborât din înaltul cerului concepând cu ele o nouă specie, *nefilimii* (cf. *Facere*, 6; *Cartea lui Enoh*, traducere din etiopiană, note și comentarii de R. H. Charles, Cuvânt înainte de W.O.E. Oesterley, traducere în limba română și îngrijire ediție de Alexandru Anghel, București, Editura Herald, 2006, VI, 1-2 (p.37). Ideea este preluată și de unele sisteme gnostice prin mitul coborârii sufletului atras de materie.

tinerei zeități, se declanșează un proces de „masculinizare”, o devenire a femeii ca bărbat, principiu afirmat și de un loghion gnostic²⁶. Pământul trece prin același proces de transformare sau de gestație, în calitate de „sol”, sau pământ „purtător de soare”. Astfel, de la ivirea primului fir de iarbă sau a copacului²⁷ și până la apariția omului, materia se lasă penetrată de lumina verbului divin sau *logoi spermatici* ai misticii răsăritene, procreând continuu, la fiecare unire mistică cu Tatăl.

Supraviețuirea primului eon prin ridicarea formelor de relief este identic, după expresia credinței populare românești, cu ziua de *marți*, când Dumnezeu a început *să facă* lumea materială. Învățând de la Arici, dincolo de actul imitării prin *gnoză*, voința divină se auto-eliberează de necunoașterea caracteristică tinereții. Ea se impune prin cuvânt potențelor aflate în materie, care erup, plasticizându-se în forme, transformare ce o numim „creație”, ziua întâi sau al doilea eon. Extras de sub coajă, pământul prinde formă prin cuvânt, identic cu momentul „fizic” de maxim efort al luminii penetrante (soarele „stă în cruce deasupra pământului”, spun românii), când toate forțele telurice opozante de suprafață ale Mamei sunt slăbite. Astfel „trezite”, ele își „uită” pe moment originea, deconspirându-se sau trădând involuntar secretele Materiei (Mama), până atunci adormite.

Momentul trezirii potențelor materiei trebuie puse în legătură cu ridicarea Fârtatului din somnul vitalizant al primei zile, Dumnezeu fiind trezit de *dorință*. Vitalitatea divină și pasivitatea materiei se vor căuta reciproc. Practic, odată divulgat și exemplificat secretul manipulării pământului, energiile stocate aici sunt acum subordonate vitalității, identică cu dorița și cuvântul Fârtatului. Odată criza depășită prin desecretizarea tainelor, se deschide drumul unei „colaborări” ce poate fi exprimată prin aplicarea voinței divine asupra plasticității teluricului, dar și treptat, asupra potențelor rămase, în următoarele zile ale creației.

Penetrarea divinului va coborî până la ceea ce, semnificativ în demonologia populară românească, primește numele de „Talpă a Iadului”, nimic altceva decât spațiul de depozitare a rebuturilor creației. Totuși, aceasta nu ar trebui confundată cu centrul pământului. Ea este punctul cel mai de jos, unde sfera influenței Fârtatului aproape că se stinge. Nu întâmplător, existențele rebele înlănțuite aici devin instrumentele Mamei în lupta dusă împotriva luminii. De altfel, apariția duhurilor rele nu este altceva decât un adaos plin de erori prin excesiva spiritualizare a materiei, un dezechilibru produs de necunoașterea amestecului cantităților și implicit a calităților ce compun creatura.

Zeitatea Mamă se ridică deasupra conflictului dintre principii prin permanenta preocupare de a-și păstra secretele în fața Fârtatului, dar și de a scufunda întreaga lume în apele abisale, cu scopul de a-și recupera materia răpită. Potopul, departe de a fi un act pedepsitor, este formula prin care Mama înțelege restituirea de sine *in integrum* sau *apocatastaza*.

Bibliografie:

Ailincăi, Sorin Cristian-, *Trăind cu morții. În mormântări în așezările de la începutul epocii fierului între Balcani, Tisa și Nistru*, Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2015

²⁶ *Evangelia după Toma*, ediție bilingvă, traducere din limba coptă, studiu introductiv și note de Gustavo-Adolfo, Loria Rivel, ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu. Iași, Editura Polirom, 2003, loghion 114 (p.111).

²⁷ Primul fir de iarbă este *iarba fiarelor*, după cum, primul copac nu este altul decât *mărul*, sau *pomul vieții*, existențe al căror rost se materializează în mitul și basmul popular românesc

- Cartea lui Enoh*, traducere din etiopiană, note și comentarii de R. H. Charles, Cuvânt înainte de W.O.E. Oesterley, traducere în limba română și îngrijire ediție de Alexandru Anghel, București, Editura Herald, 2006
- Coman, Mihai, *Bestiarul mitologic românesc*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996
- Cosma jr., Aurel, *Mitologia românească. Cosmogonia. Originea omenirii. Lumea spiritelor*, ediție îngrijită și prefață de I. Oprișan, București, Editura Vestala, 2015
- Coșbuc, George, *Elementele literaturii populare-* Antologie, prefață și note de I. Filipiuc, Cluj-Napoca, Editura, Dacia, 1986
- Eliade, Mircea, *Făurari și alchimiști*. Traducere din franceză de Maria Cezar Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1996
- Evanghelia după Toma*. Ediție bilingvă, traducere din limba coptă, studiu introductiv și note de Gustavo-Adolfo, Loria Rivel, ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu, Iași, Editura Polirom, 2003
- Evola, Julius, *Tradiția hermetică. Simbolurile ei, doctrina și „Arta Regală”*, traducere de Ioan Milea, București, Editura Humanitas, 1991
- Idel, Moshe, *Răul primordial în Cabala. Toralitate, perfecțiune, perfectibilitate*, traducere din limba engleză de Maria-Magdalena Anghel, Iași, Editura Polirom, 2015
- Jung, C.G., *Psihologie și alchimie. Reprezentări ale mântuirii în alchimie. O contribuție la istoria ideilor alchimiei*, traducere de Maria-Magdalena Anghel, București, Editura Teora, 1996.
- Jung, C.G., *Simboluri ale transformării. Eroul și arhetipul mamei*, vol.II, traducere de Maria-Magdalena Anghel, București, Editura Teora, 1999
- Olinescu, Marcel, *Mitologie românească. Cu desene și xilografuri de autor*, ediție critică și prefață de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2003
- Pamfile, Tudor, *Povestea lumii de demult. Pământul după credințele poporului român. Sfârșitul lumii după credințele poporului român*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia, 2002
- Rank, Otto; Hans Sachs, *Psihanaliza și științele umaniste*, traducere și îngrijire ediție de Brândușa Popa, București, Editura Herald, 2012
- Rykowski, aisist.univ.dr. Rafail, *Motivul furtului astrilor în basmele românești și cele ale popoarelor vecine* în „Annales Universitatis Apulensis”. Series Philologica, vol. 13, tom 1/2012, Alba Iulia, 2012
- Vlăduțescu, Gh., *Filosofia legendelor cosmogonice românești*, București, Editura Minerva, 1982.